

Особливості управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій зарубіжних країн

Роботу виконано на кафедрі міжнародних економічних відносин ВНУ ім. Лесі Українки

У статті розглянуто ключові аспекти управління ландшафтним потенціалом природоохоронних територій із досвіду зарубіжних країн. Досліджено теорію еволюції ландшафтного управління: від регіональних монографічних праць першої половини століття до міждисциплінарних прикладних досліджень, спрямованих на планування та управління ландшафтами в кінці століття. Розкрито передумови створення ландшафтно-економіки. Проаналізовано принципи державного регулювання в процесі управління ландшафтним потенціалом України й інших країн світу. Охарактеризовано роль суспільних організацій різних країн з охорони ландшафтного різноманіття.

Ключові слова: ландшафти, управління, збереження, стале використання, ландшафтний потенціал, природоохоронні території.

Караїм О. А. Особенности управления ландшафтными потенциалами природоохраненных территорий зарубежных стран. В статье рассмотрены ключевые аспекты управления ландшафтными потенциалами природоохраненных территорий из опыта зарубежных стран. Исследована теория эволюции ландшафтного управления: от региональных монографических трудов первой половины века до междисциплинарных прикладных исследований, направленных на планирование и управление ландшафтами в конце века. Раскрыты предпосылки создания ландшафтной экономики. Проанализированы принципы государственного регулирования в процессе управления ландшафтными потенциалами Украины и других стран мира. Охарактеризована роль общественных организаций разных стран по охране ландшафтного разнообразия.

Ключевые слова: ландшафты, управления, сохранения, устойчивое использование, ландшафтными потенциалом, природоохраненные территории.

Karaim O. A. Peculiarities of Conservation Areas Landscape Potential Management in Foreign Countries.

The article deals with key aspects of the landscape potential management of protected areas from the experience of foreign countries. Studied evolution of landscape management: from regional monographic works of the first half century of interdisciplinary applied research aimed at planning and managing landscapes at the end of the century. Conditions reveals a landscape of the economy. Analyzed the principles of state regulation in the management of landscape potential of Ukraine and other countries around the world. Characterizes the role of social organizations of different countries of landscape diversity.

Key words: landscapes, management, conservation, sustainable use, landscape potential, conservation areas.

Постановка наукової проблеми та її значення. 7 вересня 2005 року Україна ратифікувала Європейську ландшафтну конвенцію, що передбачає подальші кроки із забезпечення її реалізації на рівні держави. А однією з головних цілей регулювання ландшафтами є збалансоване та комплексне управління ландшафтним потенціалом з урахуванням місцевих природних, культурних, історичних й археологічних особливостей та цінностей ландшафтів.

Проте поняття «ландшафтний потенціал», його значення як природно-економічного феномену поки що не введене в українське законодавство, тому воно не несе ніякого певного юридичного змісту. Немає також методики та механізмів його охорони й використання.

Досі відносини у сфері збереження, відтворення та збалансованого використання ландшафтного потенціалу в Україні регулювалися законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону земель», «Про охорону культурної спадщини», «Про генеральну схему планування території України», «Про архітектурну діяльність», «Про екологічну мережу», «Про основи містобудування», «Про планування і забудову територій», Водним, Земельним, Лісовим кодексами України, Європейською ландшафтною конвенцією, Конвенцією про біологічне різноманіття, Конвенцією про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі та іншими нормативно-правовими актами.

На сьогодні прийнято в першому читанні (14.06.2011) Закон України «Про ландшафти», спрямований на збереження й невиснажливе використання ландшафтів з урахуванням екологічних, економічних та соціальних інтересів, збереження їх для сучасних і майбутніх поколінь. Цей документ визначає на основі впровадження інтегрованого управління ландшафтами правові та організаційні засади охорони, планування, організації, регулювання, моніторингу, контролю й обліку

ландшафтів на державному, регіональному, місцевому рівнях з урахуванням різноманітності їхньої природної, культурно-історичної, естетичної цінності та економічного розвитку.

Законопроект також передбачає установлення порядку проведення ландшафтного планування й порядку визначення та установлення меж і розмірів ландшафтів, а також порядку їх відображення в документації із землеустрою та в земельних кадастрових документах [5].

Незважаючи на велике значення управління ландшафтным потенціалом, як в Україні, так і у світовому просторі, воно ще залишається фрагментарним і погано скоординованим.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблемам управління ландшафтным потенціалом присвячено праці Л. С. Берга, Б. В. Буркинського, А. А. Ведіної, В. Т. Гриневецького, М. Д. Гродзинського, М. І. Долішнього, А. О. Домаранського, В. С. Кравців, М. О. Маринича, Н. В. Павліхи, В. І. Павлова, В. М. Пашенка, Н. В. Пожидаєвої, С. К. Харічкова, П. Г. Шищенка. Збереження й використання ландшафтного потенціалу Росії та Європи досліджували М. Е. Кулешова, І. В. Копил, Т. Ю. Семенова, В. В. Сударенков.

Метою статті є вивчення досвіду управління ландшафтным потенціалом природоохоронних територій зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Протягом ХХ ст. ландшафтні дослідження в Європі еволюціонували від регіональних монографічних досліджень першої половини століття до міждисциплінарних прикладних досліджень, спрямованих на планування та управління ландшафтами в кінці століття.

Найстарішою із традиційних наукових нарад із вивчення й управління ландшафтным потенціалом у Європі є Конференція з вивчення сільських ландшафтів (PECSRL), яка проводиться з 1957 р., через кожні два роки. Спочатку в ній брали участь лише географи, проте з часом коло спеціалістів значно розширилося, сюди приєдналися ландшафтні екологи й соціологи, землевпорядники та ландшафтні архітектори, економісти, історики, археологи й інші спеціалісти.

Великий внесок у розвиток європейського ландшафтного управління зробила робоча група «Ландшафтний Синтез» у межах Міжнародного географічного союзу (IGU), яка об'єднала географів й екологів різних європейських шкіл із великим внеском центрально-європейської традиції ландшафтних досліджень. Одним із найбільших результатів роботи групи стало відродження ландшафтно-екології та створення народної Асоціації ландшафтно-екології (IALE) [6].

Прийняття у 2000 р. Європейським Союзом Ландшафтно-конвенції стало новим етапом розвитку ландшафтного управління в Європі. Ця Конвенція привернула надзвичайну увагу до вирішення ландшафтних проблем. На сьогодні Конвенцію підписали тридцять дві країни, а ратифікували – двадцять, серед яких – Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Вірменія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чеська Республіка, Швеція, Швейцарія та інші.

Метою Ландшафтно-конвенції є залучення органів влади до прийняття заходів на локальному, регіональному, національному й міжнародному рівнях для захисту, планування та управління ландшафтами в Європі. Це стосується всіх ландшафтів, як особливих, так і звичайних, які визначають якість життя людей. Текст Конвенції зосереджений на підході до розуміння ландшафтів, які потребують здійснення різних видів діяльності: суворої охорони, захисту, управління, підтримки сучасного стану, планування та інших.

Конвенція пропонує юридичні й економічні механізми на національному та міжнародному рівнях для формування «ландшафтно-політики» та посилення взаємодії між місцевими й центральними органами влади, так само, як і транскордонного співробітництва із захисту ландшафтів.

Проте на сьогодні є низка країн, які не приєдналися до Європейської ландшафтно-конвенції, сюди входить Росія, хоч її представники брали участь у підготовці цього документа, Німеччина – єдина із провідних країн континенту, позиція якої аргументується самодостатністю національного ландшафтного законодавства, відповідно до якого вимоги Конвенції вважаються заниженими й тому не відповідають діючим правовим нормам [1], та інші.

Збільшення зацікавленості до різних аспектів ландшафтних досліджень в останні десятиріччя в Європі відобразились у великій кількості ініціатив і проектів як на національних, так і на міжнародних рівнях [6].

Сьогодні можна відзначити, що ландшафтне управління в різних країнах є досить різноманітним. Найменший розвиток воно поки що отримало в Греції та Португалії. У той час, як у

Франції, Німеччині, Фінляндії, Словаччині створено свої власні ландшафтні школи. Давня традиція ландшафтного управління існує також у Бельгії, Данії, Польщі, Естонії.

Інтенсивного розвитку набула за останні 20 років за кордоном ландшафтна екологія й конструктивна координація наукових і прикладних досліджень міжнародною асоціацією «Landscape Ecology». У Росії створено Фонд порятунку національного ландшафту та Національний траст щодо збереження та розвитку ландшафтів, які ще в 1995 р. увійшли до Європейської мережі організацій національної спадщини (під патронатом Комітету Ради Федерації з науки, культури, освіти, охорони здоров'я екології).

Підходи до виявлення, збереження й регламентації використання ландшафтного потенціалу в системі природоохоронних територій у зарубіжних країнах, як уже зазначалося, надзвичайно відрізняються. Найбільш цікавим є досвід Великобританії, Німеччини, Норвегії, США, Данії, Польщі, де ландшафти відіграють дуже вагомий роль у системах національної спадщини. Багато про що тут можуть свідчити набір категорій природоохоронних територій, структура державних органів управління спадщиною, методичне забезпечення та правові особливості процесу управління. Так, у Норвегії та Фінляндії питаннями збереження ландшафтного потенціалу та природної спадщини займаються міністерства навколишнього середовища, управління природною спадщиною у Швеції здійснює міністерство культури, в Італії – Міністерство культурного надбання, у США – Служба національних парків у складі Департаменту внутрішніх справ. У багатьох країнах державне управління природною спадщиною має відомчі підрозділи (наприклад у Росії). У Великобританії підходи до охорони ландшафтів мають суттєві регіональні відмінності, зафіксовані в межах існуючих законодавчих систем для Англії, Шотландії та Уельсу. Щодо природоохоронних територій найбільш суттєві відмінності між Англією й Шотландією. Державне управління ландшафтами природоохоронних територій ґрунтується на «Законі про навколишнє середовище» 1995 р. Згідно з ним територія повинна володіти такими природними особливостями, які створюють її характерний вигляд, що виділяє її серед інших. Питаннями створення природоохоронних територій національного значення займаються Державний секретар й спеціальні комісії. Велику роль у збереженні ландшафтів в Англії, Уельсі та Північній Ірландії поряд із національними парками відіграють території особливої природної краси, у Шотландії – національні парки, території національного пейзажу (national scenic areas), території природної спадщини й регіональні парки. Національний парк «Lake District» в Англії є претендентом на включення до Всесвітньої спадщини у зв'язку з духовним впливом його природних цінностей на поетів і художників (у змістовному плані це асоціативний культурний ландшафт). В Англії й Шотландії проведено широкомасштабні дослідження й оцінку основних характерних властивостей ландшафтів, складений детальний опис та карти, розроблена методика оцінки. В Англії виділено 159 характерних ландшафтних територій, у Шотландії – 50. По суті, це детальне ландшафтне районування території країни з рекомендаціями із використання та розвитку різноманітних у ландшафтному відношенні територій. Крім цього, для Шотландії виділено 21 зону природної спадщини на основі ландшафтно-ї біогеографічної інформації (Landscape..., 2000). В управлінні об'єктами ландшафтного потенціалу основне значення тут мають суспільні організації та місцева влада. Так, відомою є суспільна організація – Національний траст – найбільший власник історичних садів і парків, ділянок недоторканої природи.

США відрізняються надзвичайним різноманіттям форм охорони ландшафтного потенціалу природоохоронних територій. Лише в службі національних парків тут нараховують 24 категорії охоронних територій, а разом з іншими відомствами – більше 35 категорій. Методичний інструментарій охорони ландшафтного потенціалу представлений у серії спеціальних рекомендацій, які готує та розповсюджує Служба національних парків. Так існують рекомендації із визначення меж історичних комплексів, з оцінки, документації й збереження сільських ландшафтів, рукотворних ландшафтів (National Register..., 1992–1995).

Велика роль також суспільних організацій в охороні ландшафтного потенціалу, а зокрема такої, як Національний траст США. У його керівні органи входять не лише відомі суспільні діячі, але й високопоставлені державні чиновники.

У ФРН основні управлінські рішення зі збереження ландшафтного потенціалу приймають на рівні окремих земель (об'єкти федерації) і магістратів.

Слід зауважити, що пріоритет уведення в науку терміна та дисципліни ландшафтного планування належить саме Німеччині. Перші розробки процедури ландшафтного планування розпочалися там у 70-х роках ХХ ст. [4].

Система охоронних територій Німеччини призначена передусім для вирішення природоохоронних завдань, і її основні категорії фіксуються федеральним законом «Про охорону

природи», але затверджуються вони владою земель. Цим Федеральним законом і законодавчими актами суб'єктів федерації закріплена процедура ландшафтного планування території ФРН (аналогом цього в Росії до недавнього часу були територіальні комплексні схеми охорони природи), у процесі якого передбачається ідентифікація цінностей ландшафту. Це забезпечує цілісний підхід до управління ландшафтным потенціалом при великій самостійності регіонів та місцевих товариств. Верхнім рівнем ландшафтного планування є території суб'єктів федерації (землі), для яких розробляються ландшафтні програми. Для окремих районів і регіонів передбачені рамкові ландшафтні плани, а для магістратів – ландшафтні плани. Вимоги та обмеження, що встановлюються в результаті ландшафтного планування, обов'язково враховуються в процесі загального територіального планування. Основні відмінності ландшафтного планування в Німеччині – обов'язкове його виконання й залучення всіх зацікавлених осіб у процес прийняття рішень.

Державне управління ландшафтами Норвегії здійснюється Міністерством навколишнього середовища. У Норвегії існує досить жорстка державна вертикаль у природоохоронних органах. Поряд із державними інстанціями велика роль належить регіональним властям (губерніям) і органам місцевого управління (комунам). Територіальні форми охорони закріплені законом «Про охорону природи». У низці природоохоронних територій представлені національні парки, області окремих ландшафтів, природні резервати тощо. Саме тут система управління ландшафтным потенціалом допускає й сприяє веденню традиційних форм землекористування. У Норвегії проведено ідентифікацію ландшафтів, оцінку ландшафтного потенціалу країни та розроблено спеціально плани управління. Норвезька практика оцінки ландшафтного потенціалу включає в себе аналіз, як природних так і культурно-історичних достоїнств, що дає змогу адекватно описувати території.

У Польщі питаннями управління ландшафтами, включаючи створення природоохоронних територій займається Міністерство навколишнього середовища й раціонального природокористування. Категорії природоохоронних територій устанавлюються двома законами – «Про охорону природи» і «Про охорону навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів». У системі природоохоронних територій, для охорони ландшафтів основне значення мають національні парки, природно-ландшафтні комплекси, ландшафтні парки, території ландшафтів, що охороняються (усі ці форми створюються воєводськими указами та включаються в плани територіального управління й регіональні плани воєводства). У Польщі розроблено програми із вивчення та оцінки ландшафтів. Складено оцінкову ландшафтну карту й підготовлено необхідне науково-методичне забезпечення зі збереження ландшафтів у межах вирішення завдань територіального планування [3].

На увагу заслуговує досвід скандинавських країн щодо залучення місцевого населення до забезпечення збереження й сталого використання ландшафтів на основі розвитку екологічного та сільського зеленого туризму.

У Росії ландшафтне планування практично розробляється з 50-х років минулого століття, його праобразом можна вважати «районне планування», «агропромислове угруповання земель», «ландшафтний підхід», «адаптивне землеробство».

У складній міждисциплінарній еколого-соціоекономічній процедурі ландшафтного планування базову роль відіграє екологічне ядро. У наш час необхідності створення нових концепцій екологічної безпеки слід саме його розглядати як основу всіх розробок оптимальної організації природокористування. Екологічне ядро ландшафтного планування – це природно-ресурсний потенціал ландшафту. Його проблеми досить послідовно та конструктивно розроблялися ще науково-географічними колективами Радянського Союзу для багатьох його регіонів. У міжкафедральних експедиціях географічного факультету Московського університету в 50–70 р. минулого століття відповідно до соціальних замовлень створено низку комплексних науково-довідкових атласів, які залишились у той час маловідомими науковому суспільству [4]. Атласи містять широкую інформацію про ландшафтний потенціал регіонів та соціоекономічні розробки на його основі. У тому числі замовниками великих землевласницько-тваринницьких регіонів, таких як Алтайський край і Північний Казахстан, були затребувані наукові розробки із природно-кормового потенціалу ландшафту.

Ціль процедури ландшафтного планування – організація природокористування – не може бути досягнута без дослідження ландшафтного потенціалу, оптимальних можливостей ландшафту – основи екологічного імперативу нашого часу.

На крему увагу заслуговує також «Європейське керівництво з виявлення сільської спадщини» (European Rural Heritage Observation Guide), яке було підготовлене за рішенням Комітету старших посадових осіб Європейської конференції міністрів, котрі відповідають за регіональне планування

(СЕМАТ), та схвалено на європейській конференції в Любляні 17 вересня 2003 р. Стрижень цього керівництва «Основоположні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту», воно призначене сприяти розвитку сільських районів проживання населення через насичення їх виробничими, природоохоронними й рекреаційними видами діяльності. Європейський континент характеризується не лише багатством сільської спадщини, сформованої в результаті людської діяльності протягом тривалого періоду, а також особливим різноманіттям як типів ландшафтів, так і видів їх соціального та економічного використання. Тому передбачено, що кожна країна буде самостійно пристосовувати текст керівництва до соціально-економічних умов та законодавства країни [2].

Слід також зазначити, що сучасна наука й практика володіють усіма необхідними передумовами для створення ландшафтно-економіки [7]. Ідеться про технології сталого лісокористування, які досить розвинуті, наприклад у скандинавських країнах та Росії, де вони є важелем прискорення розвитку економіки природоохоронної території та її інтеграції в процес сталого економічного розвитку на принципах ландшафтного підходу; технологіях агроландшафтного землекористування й ландшафтно-контурного ведення сільського господарства; альтернативної енергетики; ландшафтного туризму та інших.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Як засвідчує історичний досвід різних країн, з одного боку, та сучасні досягнення науки, політики й життєві реалії населення – з іншого, саме поняття «ландшафтний потенціал» є найбільш загальнооб'єктивним і важливим у житті всіх прошарків суспільства. Ландшафтний потенціал вважають інтегральним та загальним ресурсом для сучасної економіки природоохоронних територій. Саме ландшафтний підхід повинен бути стрижнем під час вирішення ключових екологічних проблем, збереження історико-культурної й природної спадщини.

Проте слід зазначити, що на сьогодні немає єдиної фундаментальної теоретичної та методологічної бази в управлінні ландшафтним потенціалом природоохоронних територій. Тому прийняття Ландшафтно-конвенції багато європейських учених розглядає як чудову можливість узгодити діяльність усіх європейських країн, із проблеми ландшафтного управління, оскільки зосередження дій сприятиме розробці єдиної теоретичної бази, єдиної класифікації ландшафтів, приведе до єдиного погляду на поняття «ландшафт» та «ландшафтний потенціал» і загалом – до результативних дій у сфері охорони та управління ландшафтним потенціалом.

Список використаної літератури

1. Кулешова М. Европейский ландшафт как культурное наследие / Кулешова М. // Здравый смысл. Право и культура. – 2009. – №4(53) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://atheismru.narod.ru/humanism/journal/53/kuleshova.htm>
2. Кулешова М. Е. Ландшафт как сельское наследие: адаптация Европейского руководства для России/ М. Е. Кулешова, Т. Ю. Семенова // Ландшафтоведение: теория, методы, региональные исследования, практика : материалы XI Международной ландшафтной конф. / ред. кол. : К. Н. Дьяконов (отв. ред.), Н. С. Касимов и др. – М. : Географ. фак. МГУ, 2006. – 788 с. – С. 530–532 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.landscape.edu.ru/files/XI_landscape_conf_pp507-788.pdf
3. Кулешова М. Е. Управление культурными ландшафтами и иными объектами историко-культурного наследия в национальных парках / Кулешова М. Е. – М. : Изд-во Центра охраны дикой природы, 2002. – 46 с. – [Дополнительные материалы к Стратегии управления национальными парками России. Вып. 6.]
4. Копыл И. В. Структура природно-ресурсного потенциала – экологическая основа ландшафтного планирования / И. В. Копыл // Ландшафтоведение: теория, методы, региональные исследования, практика : материалы XI Междунар. ландшафтной конф. / ред. кол. : К. Н. Дьяконов (отв. ред.), Н. С. Касимов и др. – М. : Географ. фак. МГУ, 2006. – 788 с. – С. 525–527 [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.landscape.edu.ru/files/XI_landscape_conf_pp507-788.pdf
5. Проект Закона України «Про ландшафти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=36258
6. Сафонова А. А. Современное состояние ландшафтных исследований в Европе / А. А. Сафонова // Ландшафтоведение: теория, методы, региональные исследования, практика : материалы XI Междунар. ландшафтной конф. / ред. кол. : К. Н. Дьяконов (отв. ред.), Н. С. Касимов и др. – М. : Географ. фак. МГУ, 2006. – 788 с. – С.570–572 [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.landscape.edu.ru/files/XI_landscape_conf_pp247-506.pdf
7. Сударенков В. В. Сохранение и использование ландшафтного потенциала Европы [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2006/disk2/sud.pdf>

Статтю подано до редколегії
26.10.2011 р.